

НАЦІОНАЛЬНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ЯК ОЗНАКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Проведено теоретико-правовий аналіз концепції національного суверенітету як однієї з основних ознак національної держави. Особлива увага приділена проблемним питанням щодо національного суверенітету в сучасних умовах глобалізації та європейської інтеграції.

Ключові слова: національний суверенітет, національна держава, державний суверенітет, національне самовизначення, принцип права нації на самовизначення, глобалізація, європейська інтеграція.

Проведен анализ концепции национального суверенитета в качестве одного из основных признаков национального государства. Особое внимание уделено проблемным вопросам относительно национального суверенитета в современных условиях глобализации и европейской интеграции.

Ключевые слова: национальный суверенитет, национальное государство, государственный суверенитет, национальное самоопределение, принцип права нации на самоопределение, глобализация, европейская интеграция.

The given clause analyses the concept of national sovereignty in quality of one of the main national state's features. Especial attention is paid to the problem questions concerning national sovereignty in modern conditions of globalization and European integration.

Key words: national sovereignty, national state, state sovereignty, national self-determination, the principle of nation's right for self-determination, globalization, European integration.

Сучасною універсальною формою організації суспільства виступає національна держава, де національний суверенітет є фундаментальним принципом. Окремі питання національного суверенітету як політико-правової категорії досліджувались відомими вітчизняними та зарубіжними науковцями в сфері теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права, етнодержавознавства, історії та політології, зокрема: П.М. Рабіновичем, О.Ф. Скакун, М.С. Кельманом, О.Г. Мурашином, В.Д. Гапотієм, Г.М. Федущак-Паславською, В.М. Шаповалом, Ю.С. Шемшученком, І.О. Кресіною, Ж. Тускозом, Ж. Мере, Ю.І. Римаренком, А.Ф. Колодій, О.В. Зінов'євим, О.І. Порфир'євим, М.І. Ільїним, І.В. Кудрявшевою, Є.Л. Кузьміним та іншими.

© ЗВАРИЧ Роман Васильович – викладач кафедри теорії та історії держави і права Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

Аналіз результатів даних наукових досліджень свідчить про те, що у науковій та правовій літературі питання національного суверенітету розглядаються, як правило, у зв'язку з державним суверенітетом.

У західній правовій, філософській і політичній літературі поняття «суверенітет» виникло в період становлення націй в Європі, в епоху буржуазних революцій. Як юридично-політична концепція, воно закріпилось у XVI ст. та в подальшому отримало розвиток в працях Ж. Бодена («Про республіку», 1576 р.), Т. Гоббса («Левіафан», 1651 р.), І. Альфузіуса («Систематичний виклад політики», 1609 р.), Дж. Локка («Другий трактат про громадянське управління»), Э. де Ваттеля («Право народів або принципи природного права, вживані до поведінки і справ націй і суверенів», 1758 р.), Жан-Жака Руссо («Суспільний договір, або Принципи політичного права», 1762 р.). У XIX ст. національний суверенітет, принцип «національності» знайшли своє висвітлення в працях Же Гобіно, Х. Стюарта Чемберлена (об'єктивна школа), Мазаріні та Манчіні (суб'єктивна школа). Саме поняття «національний суверенітет» було нерозривно пов'язане з нацією і з'явилося разом з нацією. Термін «національний суверенітет», що виник на Заході, застосовувався тільки до новостворених мононаціональних держав Заходу і в буржуазній літературі з часом став синонімом державного суверенітету¹.

Поділяємо думку Р. А. Тузмахамедова про те, що державний і національний суверенітет історично і суспільно-політично – поняття різні, оскільки відображають різні явища, хоча і пов'язані між собою. Під поняттям національної держави розуміємо державу, утворену нацією, що проживає на її території та становить переважну більшість населення країни. Така держава повинна гарантувати та ефективно захищати права та свободи громадян всіх національностей, які становлять її народ. Тому вважаємо, що одним з головних механізмів реалізації даної концепції державності є закріплення принципу національного суверенітету як юридичної її ознаки. Правова наука та практика визначає національний суверенітет залежно від особливостей носія влади та суспільно-політичних чинників національного державотворення в двох аспектах: перший пов'язаний поняттям «народ», як політична нація, а інший в розумінні нації як етносу.

В. Гапотій під суверенітетом нації розуміє верховенство нації як політичного утворення, яке складається з осіб усіх національностей, що проживають у державі, а під національним суверенітетом – суверенітет нації в етнічному розумінні². Можна не погодитися з думкою дослідника, оскільки, як стверджує В. Шаповал, «суверенітет національний – суверенітет народу як політичної нації»³.

Сучасна концепція національного суверенітету розглядає його як повновладдя нації, її політичну свободу, право і реальну можливість визначати характер свого національного життя, в тому числі політично самовизначитися аж до відокремлення і утворення самостійної держави⁴. Національний суверенітет забезпечується насамперед державністю, комплексом конституційних прав і юридичних актів, а також традиціями і неписаними правилами поведінки. Істотну роль відіграють демократичні гарантії – соціальні, економічні, політичні, культурні⁵.

Тому національний суверенітет є якісною характеристикою нації, і невід'ємним атрибутом національної держави. Національний суверенітет закріплює право націй на самовизначення. Вважаємо, що національне самовизначення не можна зводити виключно до його розуміння як права нації на відокремлення та утворення самостійної держави. Однак відмова від права на відокремлення фактично орієнтує на пошук штучного, насильницького стримування сепаратизму і тим са-

ним стимулює його. Як зазначає О. Мураховська, відмова від самовизначення аж до відокремлення зовні нібито сприяє збереженню цілісності багатонаціональної держави, але насправді працює в протилежному напрямі, маючи в собі дезінтеграційну тенденцію. Сьогодні принцип самовизначення народів є нормою міжнародного права, однією із найвищих вселюдських цінностей. Намагання народів здійснити цей принцип – об'єктивний, прогресивний і незворотний політичний процес. Втілення цього принципу в життя є гарантією стабілізації, нормалізації та гармонізації міжнародних відносин⁶.

Самовизначення, за Ю. Римаренком та І. Варзарем є універсальним принципом розв'язання національного питання, який включає і національне відродження, і державний суверенітет, і економічну самостійність та право кожного народу на самостійний розвиток⁷.

Протягом ХХ ст. в результаті реалізації права націй (народів) на самовизначення утворилося багато нових національних держав. Однак тенденція до створення нових держав саме як одного із способів реалізації права на самовизначення залишається незмінною⁸.

О.Ф. Скакун розглядає поняття «суверенітет нації» як повновладдя народу, що здійснюється через реалізацію принципу – «право нації (народу) на самовизначення». Головне, на думку вченої, щоб титульна нація, не використовувала свою перевагу для обмеження прав представників інших націй. Право нації на самовизначення (національний суверенітет) не є тотожним праву нації на державний суверенітет. Підтримуємо позицію О.Ф.Скакун у тому, що в умовах багатонаціональної держави недоцільно кожній етнічній групі претендувати на державну реалізацію національного самовизначення. Адже в сучасному світі існує близько трьох тисяч етносів, і якщо кожен з них буде відстоювати позицію власної національної держави це може призвести світ до хаосу. Національне самовизначення може реалізовуватись також і в інших демократичних формах, таких як є національно-територіальна автономія і культурно-національна автономія⁹.

Вважаємо, що політика держави у сфері національного самовизначення повинна відповідати міжнародним правовим стандартам та реаліям сьогодення. Механізм реалізації даного принципу не повинен порушувати територіальну цілісність держави та основні права людини, які згідно з нормами міжнародного права визнаються єдиними та неподільними.

О.В. Зінов'єв виділяє ряд факторів, які, на нашу думку, є легітимним критерієм реалізації принципу національного самовизначення у формі відокремлення та утворення власної національної держави: по-перше, нація, що претендує на суверенність у формі відокремлення повинна складати абсолютну більшість населення, що проживає на даній території; по-друге, повинен бути досягнутий розумний консенсус з усіма її територіальними суб'єктами; по-третє, повинні максимально враховуватись воля, права та інтереси націй і народностей які спільно проживають на даній території з метою досягнення національної злагоди в створеній суверенній державі; по-четверте, утворена держава повинна бути політично і економічно життєздатною. Крім того, що є досить важливою умовою на наш погляд, утворена суверенна держава не повинна бути дестабілізуючим чинником на внутрішньому та міжнародному рівнях; по-п'яте, така держава, природно, повинна мати зовнішні межі¹⁰.

Відносно внутрішніх меж національного суверенітету в сфері влади, то М.В. Тесленко висловлює думку щодо можливості його обмеження в окремих випадках, оскільки народ є первинною владою, яка засновує вторинну¹¹.

Наприкінці ХХ – напочатку ХХІ ст. світ почав трансформуватися на принципово нових глобалізаційних засадах. На даний час цей процес охопив, практично всі країни та різні сфери суспільного життя¹².

Глобалізація надає особливого характеру розумінню поняття, змісту та реалізації суверенітету. Поряд з національним суверенітетом активно розширюються сфери впливу міжнародних організацій (ООН, СОТ, НАТО, ЄС). Р. Сербин пропонує розглядати даний взаємозв'язок не як ліквідацію державного суверенітету, а як пошук розумного компромісу між державою та міжнародними інституціями, в основі якого лежить перехід від силової концепції державного суверенітету до сучасної його правової форми. Згідно з даною концепцією держава добровільно передає окремі функції міжнародним організаціям на основі норм міжнародного права, і це зовсім не означає обмеження суверенітету, а навпаки, сприяє його зміцненню на міжнародній арені. Адже держава, добровільно передаючи міжнародним організаціям частину своїх суверенних функцій, покладає на них відповідні обов'язки, що є підставою цивілізованих взаємовідносин та забезпечення внутрішньої та міжнародної стабільності¹³.

Ідея європейської інтеграції базується на об'єднанні державних суверенітетів членів ЄС для досягнення спільної мети. Однак проблема делегування суверенітету на рівні ЄС також не має однозначного теоретичного обґрунтування. Сучасні теоретики у сфері міжнародного та європейського права відстоюють концепцію суверенітету держав членів ЄС, за якої у держави зберігається можливість у будь-якій час відкликати дане делегування. Згідно з принципами міжнародного права держава є і залишається володарем власного слова¹⁴.

Інтеграція України у міжнародні транснаціональні структури є необхідною умовою для її ефективного розвитку. Практично у світі немає держави, яка б не була учасником чи членом міжнародних організацій. Важливо, щоб у даних процесах держава не втратила власної ідентичності. А це можливо, на нашу думку, тільки в тому випадку, коли внутрішня та зовнішня політика держави буде здійснюватись у суворій відповідності до національних інтересів у будь-якій сфері відносин.

М.В. Ільїн та І.В. Кудрявшева, досліджуючи проблеми трансформації суверенітету в епоху глобалізації, дійшли висновків, що функціональне призначення національного суверенітету залишається на досить високому рівні. Зростаюча взаємозалежність держав не призводить до його «ерозії», але висуває нове завдання, щодо співвідношення національного та глобального в світовій ієрархічній системі суверенітету, при умові збереження рівноваги та різноманітності суверенів¹⁵.

Виникнення в майбутньому сталої світової спільноти не ставить питання про відмову від національного суверенітету. Як зазначає П. Мише, дана проблема не повинна розглядатись в контексті відмови від того, що ми уже маємо. Вона повинна аналізуватись в позитивному ракурсі, як створення нового, чим ще не володіємо, але в чому є потреба¹⁶. Як прогнозує Л.Є. Грінін, на найближчий триваллий період основною залишаються проблема співвідношення національних і наднаціональних, групових та світових інтересів. Однак, на думку дослідника, цей процес в багатьох аспектах складний і суперечливий. Для вирішення даних питань потрібен час, на протязі якого повинні пройти докорінні зміни в світогляді еліт та народів, в результаті яких національні проблеми спочатку почнуть розглядатись через призму загальних, а потім вже в контексті регіональних та світових¹⁷.

Тому, за всіх обставин, процеси, які пов'язані з глобалізацією, включаючи посилення взаємозалежності у сферах економіки, екології, політики, освіти, не повинні розглядатись як обставини, що «стирають» національну державність, та несуть в собі загрозу від суверенності та взаємозв'язку національного і міжнародного права¹⁸.

Отже, національний суверенітет є самостійною теоретико-правовою категорією. Виходячи з цього, його можна розуміти як принцип, так і властивість чи статус держави. В нашому розумінні національний суверенітет є визначальною ознакою національної держави. Основою національного суверенітету є нація, в розумінні її як політичної спільноти, а формою державно-правового його закріплення є національна держава. Під змістом національного суверенітету розуміємо верховенство повноти влади нації, її політичну свободу та реальну можливість визначати характер свого життя включно до відокремлення, до утворення власної держави.

Нині національний суверенітет як одна з основних категорій правової науки знаходиться у перехідному періоді. Процеси глобалізації та інтеграції повною мірою вносять зміни до традиційного розуміння його форми та змісту. Національний суверенітет у світових процесах глобалізації є одним з основних критеріїв збереження національної ідентичності та суверенної цілісності держави. Тому майбутнє національних держав залежить від ефективності внутрішньої та зовнішньої правової політики, спрямованої на захист власного національного суверенітету.

Потребують подальшої наукової розробки проблемні питання правових аспектів національного суверенітету як одного з основних чинників сучасного національного державного будівництва.

1. *Тузмахамедов Р.А.* Національний суверенітет. – М., 1963 – С. 57. **2.** *Ганомій В.Д.* Теоретичні та практичні аспекти суверенітету народу, нації та держави: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2005. – С. 6. **3.** *Шановал. В.М.* Суверенітет національний / Юридична енциклопедія: В 6 т. // Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.1998. – Т. 5: П – С. – 2003. – С. 686. **4.** *Ковальський В.С.* Популярна юридична енциклопедія / В. С. Ковальський, В. К. Гіжевський, В. В. Головченко та ін. – К., 2002. – С. 261. **5.** *Кельман М.С.* Загальна теорія держави і права: Підручник. – К., 2006. – С. 56. **6.** *Мураховська О.* Принцип самовизначення народів // Історико-політичні уроки української державності: енциклопедичний словник / [за ред. Ю. Римаренка]. – К.–Донецьк1998. – С. 295. **7.** *Варзар. І.* Національне самовизначення. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. редактори Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас]. – К., 1993. – С. 238. **8.** *Колісник В.* Національний суверенітет та право нації на самовизначення // Вісник Акад. прав. Наук України. – 2001. – № 1(24). – С. 37. **9.** *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. – Х., 2006. – С. 74–75. **10.** *Зиновьев А.В.* Суверенітет, демократія, государство // Правоведение: Научно-теоретический журнал. – С.-Петербургский госуд. университет. – 2006. – Вып. 6 (269). – С. 25–26. **11.** *Тесленко М.В.* Національний суверенітет і його межі // Держава і право: Зб. наук. праць. – 2005. – Вип. 27 – С. 196–197. **12.** *Шемшученко Ю.С.* Теоретичні проблеми державознавства і правознавства в умовах глобалізації // Національна держава і право в умовах глобалізації: Зб. наук. статей. – 2007. – С. 3. **13.** *Сербин Р.* Діалектика державного суверенітету в епоху глобалізму // Право України. – 2002. – № 12. – С. 39–41. **14.** *Андрійчук О.* Про суверенітет Європейської унії // Юридичний журнал. – 2006. – № 7 (49). – С. 72. **15.** *Ильин М.В.* Суверенитет. Трансформация понятий и практик: Монография. – М., 2008. – 228 с. **16.** *Мише П.* Суверенитеты в неустойчивой среде

// Коммунист. – 1991. – № 13. – С. 90. **17.** *Гринин Л.Е.* Глобализация и процессы трансформации национального суверенитета // Век глобализации. – 2008. – № 1.– С. 97. **18.** *Кузьмин Э.Л.* О государственном суверенитете в современном мире // Журнал Российского права . – 2006. – № 3 (111). – С. 90.